

R.H. 55.281

Estudis de Toponímia Valenciana

en honor de

Vicenç M. Rosselló i Verger

a cura de

Joan F. Mateu i Emili Casanova

denes
EDITORIAL

València, 2000

ESTUDIS
de **TOPONÍMIA**
VALENCIANA

en honor del professor

Vicenç M. Rosselló i Verger

València, 2000

Í N D E X G E N E R A L

PRÒLEG:

JOAN F. MATEU BELLÉS

- Vicenç M. Rosselló i la toponomàstica valenciana 1

JOAN TORT I DONADA / PERE TOBARUELA I MARTÍNEZ

- La visió integral de la geografia:
apunts d'una conversa amb Vicenç M. Rosselló 11

COSME AGUILÓ

- Aproximació etimològica al topònim SANTACIRGA (Manacor, Mallorca) 29

RAMON AMIGÓ

- La presència de *pi* 39

FERRAN ARASA I GIL

- Alguns topònims d'origen antic de les comarques septentrionals
del País Valencià 45

CARME BARCELÓ

- Topònims valencians en patroníms àrabs del
'Llibre del Repartiment' de València 61

JOSEP VICENT BOIRA I MAIQUES

- Topònims valencians i descripcions geogràfiques (o com la cultura
popular ha ajudat a construir una geografia nacional) 79

Mª ROSARIO CABRERA / JOAN IVARS

- Motivacions en la talassonímia de Dénia 93

EMILI CASANOVA

- Les observacions toponímiques de Marcos Antonio de Orellana (1795) 101

PERE CATALÀ I ROCA

- El topònims valencians de la Crònica de Jaume I 127

XAVIER COLOMA FUSTER

- Hidronímia del terme municipal de Xert 135

ANTONI GARCIA I OSUNA

- Toponímia en els "*tasación y salario de los vededores*" d'Algímia
d'Almonesir de 1670 i 1843: canvis i pervivències 157

VICENT-FERRAN GARCIA PERALES

- Toponímia del terme de la Granja de la Costera 183

JOAQUIM MARTÍ MESTRE

- Onomàstica i literatura popular. Topònims i antropònims en el teatre
valencià del segle XIX 205

BERNAT MARTÍ OLIVER / JOAQUIM JUAN CABANILLES

- El tractament de la toponímia en la bibliografia
arqueològica valenciana, 1900-1950 225

JOSEP MARTINES	
•Els noms dels llocs i l'estudi del lèxic	255
M ^a JESÚS MIRANDA	
•La toponímia del ocio: el valor de una imagen.	275
JOSEP MORAL I OCERINJAUREGUI	
•L'advocació del Remei i els trinitaris de València	289
EMILI M. OBIOL I MENERO	
•Les platges del País Valencià. Toponímia turística	295
MANUEL PASTOR I MADALENA / JORGE HERMOSILLA PLA	
•Valencianismes en la toponímia de la "Hoya de Buñol"	339
AIGÜES VIVES PÉREZ PIQUER	
•El Realenc de Carcaixent	363
TOMÀS PERIS ALBENTOSA	
•El repertori toponímic del terme alzirenc al segle XVI, segons els llibres de la peita	393
ERNEST QUEROL	
•Les bases toponímiques preindoeuropees <i>Mor-</i> i <i>Pal-</i> : una proposta metodològica	401
JOAN ANTON RABELLA	
•Aspectes problemàtics de la normalització i la protecció de la toponímia	415
CARLES RODRIGO ALFONSO	
•Toponímia i territori a la Puebla de San Miguel	421
CARLES SANCHIS IBOR	
•Notes sobre la toponímia i l'evolució del paisatge a l'Albufera de València	431
FRANCESCA SEGURA BELTRAN	
•La toponímia i la morfologia de les depressions valencianes de l'interior	445
JAVIER TERRADO PABLO / JESÚS VÁZQUEZ OBRADOR / MOISÉS SELFA SASTRE	
•Reflejos toponímicos en la Romania de la noción geográfica 'más allá de'	463
FRANCESC TORRES FAUS	
•Fermín Caballero i la ' <i>Nomenclatura Geográfica de España</i> '	479
JOAN TORT I DONADA	
•La geografia, els noms de lloc i la descripció del territori	491
ISMAEL VALLÈS I SANCHIS	
•Normalització dels noms dels municipis al País Valencià	499
AGUSTÍ VENTURA CONEJERO	
•Anotacions i aclariments a la Toponímia valenciana.	513
JOAN VENY	
•Topònims i gentilicis en la toponímia catalana	529

Alguns topònims d'origen antic de les comarques septentrionals del País Valencià

FERRAN ARASA I GIL
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

La toponímia antiga de les comarques septentrionals del País Valencià conserva interessants testimonis lingüístics, alguns dels quals han estat estudiats anteriorment.¹ En altres casos en què hom suposava l'origen antic d'algun topònim, s'ha pogut demostrar que veritablement pertanyia a aportacions lingüístiques posteriors, igualment del major interès.² Feta aquesta precisió, que no és més que una crida a la prudència —també a la pròpia—, passaré a tractar del tema que ens ocupa. Analitzaré ací cinc topònims que pertanyen a diferents estrats lingüístics: un d'origen pre-romà (el riu Palància) i quatre d'arrel llatina (Borriana, els Columbrets i Montcolibre, Peníscola i Saranyana). En la recerca tractaré alhora dels aspectes lingüístics i històrics, amb la finalitat d'abordar el seu estudi des de diferents vessants i de completar i actualitzar la informació disponible.

¹ Hi destaca l'hidrònim Bergantes, veritable fòssil lingüístic que demostra la influència cèltica a la comarca dels Ports (Arasa, 1989).

² És el cas del topònim Artana, en el qual el radical *art-* podia fer pensar en un origen pre-romà; puix bé, aquest topònim té un origen berber en la forma clàssica *Iraten* que l'arabització va transformar en Artana (Selma, 1992-93, 463-464).

EL RIU PALÀNCIA

El topònim *Palantia* apareix esmentat inicialment per Orosi,³ en un text de datació insegura que pot correspondre a la campanya de primavera de Pompeu de l'any 76 aC, en el context de la guerra civil. Entre els diversos episodis militars que aleshores tingueren lloc possiblement en la costa valenciana, tal vegada el de *Lauro* és un dels més controvertits (cf. Bonet, 1995, 498-499). La destrucció d'aquesta ciutat apareix esmentada amb diversos matisos per diferents autors antics, entre els quals es troba el mateix Orosi (5, 23, 6-7). Després de la derrota d'Herenni en la línia de l'Ebre i de l'avanç de Pompeu, Sertori va acudir amb celeritat a la costa valenciana des de la Celtibèria, possiblement amb la finalitat de tallar el pas a Pompeu entre *Saguntum* i *Valentia*. En l'escenari d'aquest enfrontament hi havia un *oppidum* anomenat *Lauro* que Sertori assetjava, segurament amb l'objectiu d'atraure Pompeu (Schulten, 1937, 198). És aleshores quan se situa l'episodi de *Palantia*, en la referència al qual no s'especifica que es tracte d'un riu, tot i que aquesta interpretació resulta probable perquè Frontí (*Strat.* II, 5, 31), en la narració d'aquests fets, esmenta un riu però sense donar-ne el nom, prop d'on Pompeu devia haver concentrat el seu exèrcit amb la finalitat d'intentar defensar *Lauro*. La perícia de Sertori va acabar amb la destrucció de l'*oppidum*.

Per a Schulten (1937, 197-198; s. u. "Palantia", RE, XVIII, 3, 230), el teatre de les operacions bèl·liques se situa al sud de *Saguntum* i, per tant, creu que *Lauro* havia de ser la població del Puig, que dona nom a l'únic accident orogràfic existent entre aquella i *Valentia*. Això no obstant, entre els autors valencians la reducció tradicional d'aquesta localitat ha estat el Tossal de Sant Miquel (cf. Bonet, 1995, 499), l'*Edeta-Leiria* de les fonts, a causa de la relativa homofonia entre el topònim antic citat per Ptolemeu (*Leiria*) i l'actual (Lliria) amb *Lauro*, i per tractar-se del més important jaciment ibèric de la zona.

El que més ens interessa d'aquest episodi, però, és la menció per part d'Orosi del topònim *Palantia*, pròxim al teatre d'operacions, el nom del qual presenta poques variants en els manuscrits: *palantiam*, *palentia*, *pallantiam* (Zangemeister, 1967, 341). La seua identificació amb un riu es basa en el fet que Ptolemeu (II, 6, 15)⁴ esmenta la desembocadura d'un riu homònim en la costa valenciana. Pel que fa a la seua reducció, nombrosos autors com Beuter (1538, XVI),⁵ Escolano (1611, 274-275), Diago (1613, 34), Flórez (1747, 47-48),

³ Orosi V, 23, 6-7: *Pompeius contracto apud Palantiam exercitu Lauronem ciuitatem, quam tunc Sertorius oppugnabat, frustra conatus defendere uictus aufugit.* ('Pompeu, concentrant l'exèrcit prop de Palància, va intentar en va defensar la ciutat de Lauro, que aleshores assetjava Sertori, i, vençut, va retirar-se').

⁴ Ptolemeu (2, 6, 15): Παλλαντία ποταμοῦ ἐκβολαί ἰδ' ἄρ' Ἰ" γ' γ' ἰβ'" (14° 40'-38° 55').

⁵ En referència a Ptolemeu, assenyala: "Així que la figura i pintura estaria falsiosa, com se prova que està en la pintura del riu de València, que el nomena Palància, i lo de Morvedre Túria, havent-ho de dir al revés". I més endavant afegeix: "Lo riu Palància nota lo Ptolomeu en les taules d'Espanya com a riu d'aigua singular, encara que fos poca. Aquest riu, segons les afrontacions que dona lo Ptolomeu, és lo riu que passa per Torres Torres i va a Morvedre, i de allí tira a la mar".

Chabret (1888, I, 19), Schulten (1926, 101; 1937, 193; 1963, 37), Lomas (a Blázquez *et al.*, 1983, 59), Jacob (1989, 27), Pérez Vilatela (1990, 515), etc, creuen que és l'actual Palància. La reposició de l'hidrònim en el Renaixement, en substitució del tradicional 'riu de Morvedre' (Rosselló, 1995, 903), ha estat considerada com una correcció ultraerudita per alguns autors, com Beüt (*s. u.* "Palancia, Río", *GERV*, 8, 154-155). Un altre corrent de la investigació que segueix literalment Ptolemeu, amb autors com Cortés (1836, III, 272-273), Blázquez (1894, 272-273) i Fletcher (1965, 249), l'identifiquen amb l'actual Túria. Beltrán Villagrasa (1972, 265) considera errònia la interpretació del text de Ptolemeu, i creu —seguint Escolano (*Ibid.*)— que no hi ha base per a la reducció. En aquesta línia, Fernández Nieto (1968-69, 120) el situa al sud d'aquest. Finalment, segons una interpretació originada en el mateix Beuter (1538, XLVI),⁶ Palància s'identifica amb una ciutat (València la Vella, Riba-roja de Túria) i no amb un riu (Valls, 1902).

Ptolemeu situa aquest riu a l'Edetània i al sud del *Turia*, la reducció del qual sembla segura. És sobretot aquest fet el que ha donat lloc a diverses interpretacions sobre la seua reducció. En la meua opinió, lluny de seguir literalment les coordenades del geògraf alexandrí, que no són exactes, cal pensar que es tracta d'un error en l'ordre i que en realitat el *Palantia* està situat al nord del *Turia*. El fet que al sud d'aquest es trobe el riu *Sucro*, també de reducció segura, crec que confirma aquesta hipòtesi.

Aquest topònim el trobem també en el nom d'una ciutat celtibèrica de la Meseta (*cf.* Tovar, 1989, 341-342), una mansió esmentada per l'Itinerari d'Antoní a Lleó (Santas Martas) i en un derivat en el topònim portugués Palença (Almada, Setúbal). Holder (1907, II, 123-125) ha reunit nombrosos testimonis d'aquest nom en les fonts literàries i epigràfiques. En aquest topònim es poden distingir dos elements fonamentals: el radical *pal-* i el sufix *-nt-*, ambdós d'indubtable origen pre-romà. Pel que fa al primer, Krahe (1964, 48-49) ha constatat que molts *Pala* europeus són hidrònims, i que aquest *Pala* hidronímic s'insereix en un sistema de derivació típicament indoeuropeu que genera també altres hidrònims, d'on ha conclòs l'existència d'un *Pala* ('aigua estancada, terreny pantanós') pertanyent a l'arrel indoeuropea **pel-*, **pol-* ('vessar, fluir'), present en noms de diverses llengües indoeuropees com el llatí, grec, lituà, etc.⁷ També

⁶En un dels episodis de la guerra entre Sertori i Pompeu, l'autor indica: "Sertori hagué de fogir i retraure's en la ciutat que hui es diu vulgarment València la Vella, i com ja damunt està platicat se deia llavons o Edeta o Palància".

⁷Recentment, Querol (en premsa) ha proposat atribuir al primer element del topònim Palanques (els Ports) una etimologia derivada de **pala* amb el significat de 'roquissar, espatat', en lloc del tradicionalment acceptat de 'passera feta de taulons entre les dues ribes d'un riu' (DCVB, 8, 124; Coromines, *OC*, VI, 132), sense oblidar que també es tracta d'un llinatge. Aquest topònim, però, podria tenir igualment un origen antic com a derivat de *palantica* (> *palanca*) amb el sentit de 'toll' o semblant, que hauria produït els topònims castellans 'Palancar/Palancares' (*cf.* Villar, 1993-95, 363-364, 366).

Pokorny (1959, 798 ss) arreplega aquesta etimologia i considera l'hidrònim *Palantia* d'origen indoeuropeu. L'origen antic d'aquest hidrònim el tracten, amb diferents matisos, diversos autors com Menéndez Pidal (1952, 166), Tovar (1957, 79; 1958, 15; 1961, 116), Schmoll (1959, 93), Hübschmid (1960, ELH, I, 485-486), Untermann (1961, 16), De Hoz (1963, 236-237), Albertos (1966, 130), Pérez Vilatela (1991, 100-101), Nebot (1991, 129, 135), Villar (1993-95, 358-359, 364) i Coromines (OC, VI, 132-133). La base **pál-* ha estat estudiada recentment de manera exhaustiva per Prósper (1996), que assenyala que **pala* procedeix d'una llengua indoeuropea de sistema vocàlic *e/a* i conté un radical hidronímic **pel-/ *pal-*.

D'altra banda, per a Untermann (1992, 22) es tracta de derivacions d'un mot **pallant-* ('la ciutat o la gent pertanyent a **pallant-*'), documentat també en el teònim *Palantico* (datiu) i en l'epítet d'una deessa lusitana, *Toudopalandaigae* (Villar, 1993-95, 356 ss); sobre el seu origen indoeuropeu, mostra el seus dubtes i assenyala la possibilitat que es tracte d'una asonància casual.

Pel que fa al sufix *-nt-*, és un dels temes individualitzats per Krahe (1964, 62-70) per a la caracterització del sistema hidronímic propi del seu "primitiu estrat lingüístic europeu". Aquest sufix és molt comú sobretot en hidrònims hispànics pre-romans (cf. Tovar, 1957, 78 ss; Tovar, 1958, 95 ss; Schmoll, 1959, 72; De Hoz, 1965, 237; Lomas, a Blázquez *et al.*, 1983, 59). Albertos (1966, 291-292) ha estudiat la seua presència en l'antroponímia hispana, on pot tenir diversos orígens. Hübschmid (1960, ELH, I, 485) assenyala que hi ha un parentesc llunyà entre els sufixos *-nt-* mediterrani i indoeuropeu. Al seu torn, Coromines (1972, I, 15) fa veure que aquest sufix presenta la variant *-nd-*. Finalment, Dauzat (1946, 184) considera italo-celta el sufix *-antia* i indica la seua màxima densitat als Alps occidentals.

Per tant, el topònim esmentat per Orosi estava situat en aquesta zona i molt probablement es correspon amb l'actual riu Palància; d'aquesta manera ho van entendre els erudits dels segles XVI-XVII quan van introduir aquest hidrònim que va acabar desplaçant el tradicional de riu de Morvedre. El seu origen, doncs, és semblant al d'altres hidrònims pròxims actuals com Bergantes, i altres pretèrits com *Udiua*, esmentat per Plini i que s'identifica amb l'actual riu Millars (Pérez Vilatela, 1990), i *Lesyros*, esmentat per Hecateu, que possiblement es relaciona amb el topònim de l'antiga ciutat de *Lesera* (Arasa, 1987a, 147). En conclusió, sembla confirmar-se l'origen indoeuropeu d'almenys una part de la hidronímia antiga de la zona estudiada: *Lesyros*, *Udiua* i *Palantia* formen, amb l'actual Bergantes, un important testimoni lingüístic d'aquest substrat en les comarques septentrionals del País Valencià.

BORRIANA

El nom d'aquesta població de la Plana Baixa ha estat objecte de diverses disquisicions etimològiques. En la documentació medieval apareix amb les formes *Burriana* i *Borriana* (Coromines, *OC*, III, 90). El seu origen va ser tractat inicialment pel cronista Martí de Viciana (1564, 290), amb fantasioses etimologies molt del gust de l'època, arreglades posteriorment per Roca (1932, 30). Simonet (1888, 376) el considerava com un derivat d'una arrel ibèrica *mur-*, a la qual volia reduir topònims tan diversos com *Mora*, *Murua*, *Borriol*, *Burunda*, etc. Per a Sarthou (s/a, 758), el vertader nom de Borriana deu ser *Boriyana*, amb una etimologia àrab relacionada amb *Borg* ('torre'), hipòtesi rebutjada per Barceló (1982, 129), que no el considera àrab. Giner (1948) se'n va plantejar seriosament l'estudi i proposava per primera vegada l'origen en el nom de persona *Burrus*. Al seu torn, Sanchis Guarner (s/a, 60; 1973, 250) el considerava un topònim llatí amb el sufix *-ana* que derivaria de l'antropònim *Burius*. Coromines (1965, 237; *OC*, III, 91) el considerava també d'origen llatí a partir de l'antropònim *Burrius* seguit del sufix *-anam*. Fletcher (1965, 247) mantingué l'etimologia de *Burrus*, tot aportant interessants paral·lels. Palomero (1976) recull totes aquestes opinions, reafirmant-se en l'expressada per Sanchis Guarner. El *DCVB* (2, 603) no li dóna una etimologia certa. Cabanes, Ferrer i Herrero (1981, 82, 83) mantene l'etimologia *Burrus*. Moreu-Rey (1982, 138) l'inclou entre els topònims terminats en *-ana* i assenyala la seua procedència del nom *Borrianus*. Posteriorment, diversos autors han desenvolupat arguments en aquesta línia (Fletcher, 1976; Arasa, 1987b, 54).

Segons la hipòtesi més versemblant, es tractaria del nom d'una vil·la que podria haver subsistit en la seua forma original, amb el cognom del propietari seguit del sufix *-ana*. Aquest tipus de denominacions són freqüents entre els topònims conservats pels itineraris i en altres de poblacions actuals (cf. Montenegro, *ELH*, I, 523-527) i estan ben documentats a Astúries (Bobes, 1960, 256 ss), Extremadura (Sánchez Salor, 1979), Catalunya (Coromines, 1965, 13-14, 233-241; Pons, 1985 i 1993), etc. Entre aquells en què pot identificar-se el cognom del qual procedeixen, a Hispània tenim *Antistiana*, *Caeciliana*, *Calpurniana*, *Deciana*, *Mariana*, *Rusticiana*, *Semproniana*, etc. El paral·lel més pròxim d'un nom d'aquesta classe el tenim a la Todolella (els Ports) en el topònim Saranyana, que estudiarem més endavant. En la toponímia valenciana no són estranys aquest tipus de topònims: Meliana, Sollana, etc (Sanchis Guarner, s/a, 60).

Sobre dades actualitzades del repertori onomàstic hispànic d'època romana (Abascal, 1994, 305-306), els cognoms dels quals pot derivar el topònim Borriana només poden ser *Burrus/-a* i *Burria*, ambdós poc freqüents. El primer és un nom indígena que apareix en l'àrea cèltica hispana, mentre que el segon pot ser tant llatí com indígena. Els casos documentats en els itineraris corresponen en la seua majoria a cognoms amb els sufixos *-ius/-ianus*, cosa per la qual sembla més probable un ètim com *Burrius/a*. En l'onomàstica llatina en general coneixem el gentilici *Bur<r>ius* (Solin i Salomies, 1988, 38) i el cognom *Burrianus*, documentat en quatre ocasions (Kajanto, 1965, 152; Solin i Salomies,

1988, 304), cap d'elles, però, a Hispània: dos de Roma (CIL VI 2562 i 9059), una d'Àfrica (CIL VIII 683) i una altra d'Itàlia (CIL IX 2568), aquestes dues amb *r* simple.

En conclusió, el topònim Borriana deu derivar d'un gentilici *Burrius* o, més probablement, del cognom *Burrianus*, no testimoniats epigràficament a Hispània, el qual, seguit del sufix *-ana*, hauria servit per denominar una vil·la romana situada en la població actual o en algun lloc pròxim. Aquest topònim, doncs, sembla haver subsistit en la seua forma original. En el cas d'un hipotètic ètim *Burrianus*, la pronúncia de la vibrant simple per múltiple per la seua posició intervocàlica —tal com succeeix amb el topònim actual que es pronuncia en ocasions 'Buriana'— possiblement estaria documentada des d'època romana a jutjar per l'error ortogràfic que trobem en els testimonis epigràfics. D'altra banda, des del punt de vista etimològic sembla indubtable que la vocal present en el radical és la *u* i no la *o*, sense que això haja de ser un argument determinant a l'hora de fixar la grafia actual del topònim, qüestió en la qual intervenen altres factors.

ELS COLUMBRETS, MONTCOLIBRE

Aquests illots d'origen volcànic formen un petit arxipèlag situat front a la costa de Castelló de la Plana, el major dels quals es coneix amb el topònim Montcolibre, ja esmentat per Escolano (1610, 719) i Diago (1613, 9). Tant el genèric de l'arxipèlag com el segon element del topònim de l'illot gran tenen el seu ètim en el llatí *colubraria* (*ThLL*, III, 1727-1729, s. u. "Colubra"), adjectiu que s'aplica a muntanyes i illes. El DCVB (3, 283) assenyala que aquest topònim és probablement modificació de *colobrera*, procedent de l'ètim llatí esmentat ('terra de serps'). Coromines (*OC*, IV, 414) assenyala que Columbrets deriva del llatí *colubretum* ('indret on són abundants els colobres'), i Montcolibre potser de *Montem colubrium* ('turó dels colobres'), transmés pel mossàrab *kolúibro* a l'àrab mariner, d'on *ui>i*, que és l'adaptació corrent a l'estructura fonètica de l'àrab.

Plini (III, 5, 11) esmenta una *Colubraria insula* front al riu *Sucro*, a 700 estadis de les Pitiüsses, que pot identificar-se amb seguretat amb Formentera (Blanes *et alii*, 1990, 24-26). Cortés (1836, II, 370) la redueix a l'illa de Montcolibre i explica que n'hi havia una altra amb el mateix nom que pot reduir-se a Dragonera (Cortés, 1836, III, 84-85). Aquesta reducció ha passat a la literatura relacionada amb aquest petit arxipèlag (Salvator, 1895, 289-296). També Fita (1907, 323) creu que l'illa esmentada per Plini no pot reduir-se a Formentera i ha de ser la de Montcolibre. Schulten (1959, 355-356, 365-366) el segueix i especifica que n'hi havia una altra homònima que és Formentera. L'origen llatí d'ambdós topònims ha estat assenyalat per diversos autors com Vicent (1885, 175).

El topònim és una traducció llatina del grec ὄφιοῦσσα = 'illa de les serps' (Chantraine, 1968, s. u. "Ὄφις", II, 842; Schulten, s. u. "Ophiussa", RE, XXVIII,

1, 665; Hübner, s. u. "Colubraria", RE, IV, 1, 590). Possiblement, doncs, el seu origen troba explicació en el calc semàntic que els romans van fer de la denominació que li donaven els navegants grecs. Per la seua etimologia llatina és molt probable que l'arxipèlag fos conegut en l'antiguitat amb el mateix topònim esmentat per Plini en referència a Formentera.

PENÍSCOLA

Al final del segle XV, el notari valencià Esteve (1489, 276, s. u. "Paniscola") explicava en el seu *Liber elegantiarum* l'etimologia llatina del topònim d'aquesta població del Baix Maestrat a partir de la reducció errònia d'un accident geogràfic, un cap esmentat per Mela: *Promontorium ferrarii quod nos dicimus Peniscola: Pene insula*. Es fixava així l'etimologia d'aquest topònim a partir del llatí *paeninsula* (ThLL VII 1, 2034, s. u. "insula"). Això no obstant, Fita (1879, 53) va assenyalar que resulta difícil explicar el pas del mot llatí a l'actual, amb l'aparició de la consonant velar sorda, per la qual cosa hi proposava un origen cèltic. El DCVB (8, 419) assenyala que aquest topònim deriva del llatí *paeninsula*, a través de les etapes **penisla*>*peniscla*. Moreu-Rey (1982, 45) el considera l'equivalent vulgar de 'península'. Altres autors també han assenyalat l'etimologia llatina del topònim (Febrer, 1924, 70; Cabanes, Ferrer i Herrero, 1981, 291; Gómez Bayarri, 1987, 36). Al seu torn, Coromines (1965, 252; OC, VI, 190-191), que l'ha inclòs entre els topònims mossaràbics, recull les formes de la pronúncia local i de la documentació medieval i assenyala la seua etimologia en el llatí *paeninsula*.

La qüestió de l'aparició en el topònim actual de la consonant velar sorda ha estat resolta pels romanistes amb la hipòtesi que, junt a la forma culta *insula*, hi degué haver una altra forma vulgar *iscola*, que ha donat resultats en diverses llengües segons el corresponent tractament del grup romanç *c'l*: 'iscla' en provençal, 'ischia' en italià meridional i 'illa' en català (Sanchis Guarner, 1976, 265-270; Ayza, 1981, 51-54). Aquesta consonant apareix en les formes aràbigues *bennískola*/*banískula* (Barceló, 1982, 193), llengua a la qual es deuria la introducció de la vocal *o/u* en el grup de tres consonants i de la variant *pan-*. Les fluctuacions de la pronúncia popular (Paniscla/Paníscola/Peníscola) permeten veure com el topònim actual guarda una estreta relació amb l'ètim llatí.

Molt probablement el mot llatí no és més que el calc semàntic que els romans van fer de la denominació que li donaven els navegants grecs, segons podem deduir de les referències de dos autors antics: Avié i Estrabó. El primer, que escriu en el segle IV dC, en el seu poema *Ora maritima* arreplega les notícies contingudes en un periple del segle VI aC, on descriu la costa mediterrània de sud a nord. En un paràgraf que la major part d'autors situen en el terç septentrional del litoral valencià (Avié 491), conta que des del cap *Crabasia* s'estén la costa *ad usque cassae Herronessi terminos*. Aquest és un mot grec que significa 'quasi illa' (Chantraine, 1968, s. u. "Χῆρος", II, 1255), amb la grafia pròpia de la variant àtica. Pel que fa a la reducció, hi ha una opinió quasi

unànime que es tracta de Peníscola. Un dels primers autors a afirmar-ho fou Escolano (1611, 655), que —en línia amb l'opinió anteriorment ressenyada d'Esteve— assenyala que el topònim actual deriva de la traducció llatina del mot grec. Aquesta opinió la segueixen Diago (1613, 8, 13, 43), Cortés (1836, II, 357) i diversos autors posteriors (Fita, 1879, 53; Cuveiro, 1891, 238; Blázquez, 1894, 395; Chabret, 1907, 11, 40; García y Bellido, 1948, 173; Schulten, 1959, 328-329, etc). D'altra banda, Hübner (s. u. "Cherrónesos", RE, III, 2, 2270) interpreta que no té per què ser el nom d'una ciutat i l'identifica amb el delta de l'Ebre. Contràriament, Jacob (1985, 259-260) redueix *Cherrónesos* a Cullera. D'altra banda, Oliver (1991, 87) veu un problema en la seua reducció a partir del topònim, ja que considera que en l'antiguitat Peníscola devia ser una illa en lloc d'una península.

En la *Geografia* (III, 4, 6) d'Estrabó, escrita en el regnat de l'emperador August, l'autor descriu la costa de sud a nord i, després de parlar de *Saguntum*, diu que prop es troben les ciutats de *Querrónesos*, *Oléastron* i *Kartalías*; a continuació esmenta el riu Ebre i la colònia *Dertosa*.⁸ Aquests topònims són d'origen divers i no tornen a aparèixer esmentats per cap altre autor. Almenys en el cas del primer sembla difícil no admetre la utilització de fonts anteriors. A diferència del segon, que és llatí però està hel·lenitzat, el primer és indubtablement grec i sembla un nom comú geogràfic. Aquest lloc pot ser identificat amb certa seguretat pel topònim i deu correspondre a Peníscola, com han mantingut diversos autors com Espinalt (1784, 89), Chabret (1907, 11), Bayarri (1948, 675), Schulten (1952, 233), Fernández Nieto (1968-69, 127-128), Llobregat (1980, 49, 67), Gómez Bayarri (1987, 36), etc.

SARANYANA

Saranyana és el nom d'un mas, una ermita i una mola del terme de la Todolella (els Ports), que van precedits de l'hagiotopònim Sant Cristòfol. En la documentació medieval (Arasa, 1991, 89) apareix esmentat com *Molam Sarinanae* (carta pobla de Cantavella, 1212), *Turris de Sarañana* (primera carta pobla de Morella, 1233) i *Turris de Saraniana* (carta pobla, 1233). En l'àmbit del català hi ha diversos paral·lels d'aquest topònim en un poblet de Lleida, un barranc de l'Olleria, una cova a Llutxent, un malecò a Alcoi (OC, VII, 49-50) i 'es Clos de Serenyana/Serinyana' a Santanyí (Mallorca), amb fluctuació en la segona vocal (Aguiló, 1986). Cal afegir altres casos com Sariñena (Osca), Sariñana (Zamora) i potser Saragnano (Salerno). La data primerenca en que apareix el nostre topònim sembla que permet excloure la possibilitat que es tracte d'un cas de feminització del llinatge 'Serinyà', originat al poble homònim, a les comarques gironines.

⁸ Estrabó (III, 4, 6): Πλησίον δὲ πόλεις εἰς Χερρόνησος τε καὶ Ὀλέαστρον καὶ Καρταλίαις ἐπ' αὐτῆ δὲ τῆ διαβάσει τοῦ Ἰβηρος Δέρτωσσα κατοικίαι = '(Sagunt), ... No lluny d'allí es troben les ciutats de *Querrónesos*, *Oléastron* i *Kartalías*; després, en el mateix lloc on es travessa l'Ebre, la colònia *Dertosa*'.

Pel que fa a la seua etimologia, Sanchis Guarner (s/a, 60) assenyala que deriva del nom llatí *Sarinianus* seguit del sufix *-ana*, com un adjectiu referit a la propietat. Menéndez Pidal (1952, 143) estudia el cas de Sariñena (Osca) i apunta l'antropònim *Sarinius*. Coromines (1965, 13-14, 237; OC, VII, 50) reuneix els topònims catalans amb aquest sufix i proposa l'origen d'aquest en el nom *Sereniana*, derivat de *Serenus/a*. Més endavant, Sanchis Guarner (1973, 250) proposa un origen en el nom llatí *Serimius*. El DCVB (9, 748) indica que aquest topònim probablement deriva del gentilici llatí *Seriniàna*. Moreu-Rey (1982, 138) l'inclou entre els topònims terminats en *-ana* i assenyala la seua procedència del nom *Sorenianus*.

Els antropònims proposats com a possible origen del topònim són *Sarinianus*, *Seriniàna*, *Serenus*, *Serimius* i *Sorenianus*. Hi podem afegir el cognom *Seranus/a* i variants, no massa freqüent (Solin i Salomies, 1988, 401). A Hispània, Untermann (1965, 161-162) assenyala el seu predomini en la zona ibèrica oriental i a la Celtibèria; Abascal (1994, 504-505) en reuneix 43 casos. A les comarques septentrionals del País Valencià el trobem a l'Alt Palància en inscripcions de Viver (CIL II² 14, 266) i Sogorb (CIL II² 14, 276), i en zones veïnes, a La Iglesuela del Cid (Terol) (CIL II² 14, 778-779) i *Dertosa* (CIL II² 14, 804). Menys freqüent és el cognom *Serenus*, documentat en els índexs del CIL en 39 ocasions (Kajanto, 1965, 261; Solin i Salomies, 1988, 401). També hom coneix els cognoms *Seranianus* (CIL VIII 759, 760, 761 i 23836), només a Àfrica (Kajanto, 1965, 155; Solin i Salomies, 1988, 401), potser derivat de *Seranus*, i *Serenianus*, derivat de *Serenus*, encara menys freqüent (Kajanto, 1965, 261; Solin i Salomies, 1988, 401). A Hispània se'n coneixen tres casos, dos dels quals a Tarragona (Abascal, 1994, 505).

Així, doncs, com en el cas de Borriana, es tracta d'un topònim que tindria el seu origen en el nom d'una propietat rural, format a partir d'un antropònim llatí —el cognom del propietari— seguit del sufix *-anam*. Aquest cognom podria ser *Seranus* o *Serenus*, però l'existència dels seus derivats *Seranianus/Serenianus* permet plantejar la possibilitat que aquest siga el nom personal a partir del qual es formà el topònim.

FONTS LITERÀRIES

AVIÈ

VILLALBA I VARNEDA, P. (1986): *Ruf Fest Aviè. Periple [Ora maritima]*, Fundació Bernat Metge, Barcelona.

ESTRABÓ

MEANA Mª J. i PIÑERO, F. (1992): *Estrabón. Geographia. Libros III-IV*, Biblioteca Clásica Gredos, Madrid.

FRONTÍ

IRELAND, R. I. (1990): *Iulius Frontinus Strategemata*, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Leipzig.

OROSI

ZANGEMEISTER, C. (1967): *Historiarum aduersum paganos libri VII accedit eiusdem liber apologeticus*, Hildesheim [1882, Wien].

PLINI EL VELL

IAN, L. i MAYHOF, C. (1967): *C. Plini Secundi Naturalis Historia. Libri I-VI, I*, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Stuttgart.

PTOLEMEU

BEJARANO, V. (1987): *Hispania Antiqua según Pomponio Mela, Plinio el Viejo y Claudio Ptolomeo*, Fontes Hispaniae Antiquae, VII, Barcelona.

ABREVIATURES

CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin.
CIL II ²	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum II²</i> = Alföldy, Mayer i Stylow eds. (1995).
DCVB	Diccionari Català-Valencià-Balear, Palma (1983).
ELH	Enciclopedia Lingüística Hispánica = Alvar <i>et alii</i> (1960).
GERV	Gran Enciclopedia de la Región Valenciana, Valencia (1973).
OC	<i>Onomasticon Cataloniae</i> = Coromines (1989 ss).
RE	<i>Real-Encyclopädie</i> = Wissowa, Kroll i Mittelhaus (1883 ss).
THLL	<i>Thesaurus Linguae Latinae. Index librorum scriptorum inscriptionum ex quibus exempla adferuntur</i> (1904), Teubner, Lipsia.

BIBLIOGRAFIA

- ABASCAL PALAZÓN, J. M. (1994): *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia.
- AGUILÓ, C. (1986): "La 'villa Sereniana', el possible nom d'una colònia agrícola romana vora son Vives (Santany, Mallorca)", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XXVI, Barcelona, 1986, pp. 34-35.
- ALBERTOS FIRMAT, M. L. (1966): *La onomàstica personal primitiva de Hispania Tarraconense y Bética*, Salamanca.
- ALFÖLDY, G.; MAYER, M. i STYLOW, A. U. eds. (1995): *Corpus inscriptionum latinarum II: Inscriptiones Hispaniae Latinae. Editio altera. Pars XIV: Conventus Tarraconensis. Fasciculus primus: pars meridionalis Conventus Tarraconensis (CIL IF/14), fasc. 1*, Berlin.
- ALVAR, M. et alii (1960): *Enciclopedia Lingüística Hispánica, I. Antecedentes. Onomástica*, Madrid.
- ARASA I GIL, F. (1987a): *Lesera (La Moleta dels Frares, El Forcall). Estudi sobre la romanització a la comarca dels Ports*, Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques, 2, Castelló de la Plana.
- ARASA I GIL, F. (1987b): "L'època romana", *Burriana en su Historia*, I, Burriana, pp. 43-59.
- ARASA I GIL, F. (1989): "Notes sobre l'hidrònim Bergantes", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXVI, Castellón, pp. 163-171.
- ARASA I GIL, F. (1991): "El poblament medieval pre-cristià en la comarca dels Ports segons la documentació", *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossén Manuel Milian Boix (Morella, 1908-1989)*, València, pp. 83-102.
- AYZA, A. (1981): *El món mariner de Peníscola*, València.
- BARCELÓ TORRES, C. (1982): *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva.
- BAYERRI, E. (1948): *Historia de Tortosa y su comarca*, V, Tortosa.
- BELTRÁN VILLAGRASA, P. (1972): *Obra Completa I. Antigüedad*, Zaragoza.
- BEUTER, P. A. (1538): *Crònica. Primera part de la Història de València*, València [1975].
- BLANES, C.; BONET, J.; FONT, A. i ROSSELLÓ, A. M. (1990): *Les Illes a les Fonts Clàssiques*, Mallorca.
- BLÁZQUEZ Y DELGADO-AGUILERA, A. (1894): "Las costas de España en la época romana", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XXIV, Madrid, pp. 384-430.
- BLÁZQUEZ, J. M^o; PRESEDO, F.; LOMAS, F. J. i FERNÁNDEZ NIETO, J. (1983): *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Madrid.

- BOBES, M. C. (1960): "La toponimia romana en Asturias", *Emerita*, XXVIII, Madrid, pp. 241-284.
- BONET ROSADO, H. (1995): *El Tossal de Sant Miquel de Lliria. La antigua Edeta y su territorio*, València.
- CABANES, M. D.; FERRER, R. i HERRERO, A. (1981): *Documentos y datos para un estudio toponímico de la Región Valenciana*, Valencia.
- CHABRET FRAGA, A. (1888): *Sagunto. Su historia y monumentos*, Barcelona.
- CHABRET FRAGA, A. (1907): *Vías romanas de la provincia de Castellón de la Plana*, Castellón [1978].
- CHANTRAINE, P. (1968): *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque. Histoire des mots*, Paris.
- COROMINES, J. (1965-70): *Estudis de toponímia catalana*, I-II, Barcelona.
- COROMINES, J. (1972): *Tópica Hespérica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances*, Madrid.
- COROMINES, J. (1989 ss): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Barcelona.
- CORTÉS Y LÓPEZ, M. (1835-36): *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua Tarraconense, Bética y Lusitania, con la correspondencia de sus regiones, ciudades, montes, ríos, caminos, puertos e islas a los conocidos en nuestros días*, Madrid.
- CUVEIRO PIÑOL, J. (1891): *Iberia Protohistórica*, Valladolid.
- DAUZAT, A. (1946): *La toponymie française*, Paris.
- DE HOZ, J. (1963): "Hidronimia antigua europea en la Península Ibérica", *Emerita*, XXXI, Madrid, pp. 227-242.
- DIAGO, F. (1613): *Anales del Reyno de Valencia*, Valencia.
- ESCOLANO, G. (1611): *Décadas de la Insigne y Coronada ciudad y Reino de Valencia*, II, Valencia.
- ESPINALT Y GARCÍA, B. (1784): *Atlante Español, ó Descripción General de todo el Reyno de España*, IX, Madrid.
- ESTEVE, J. (1489): *Liber elegantiarum*, Venècia [Castelló de la Plana, 1988].
- FEBRER IBÁÑEZ, J. M. (1924): *Peñíscola. Apuntes históricos*, Castellón.
- FERNÁNDEZ NIETO, F. J. (1968-69): "Beribraces, edetanos e ilercaones. Pueblos prerromanos en la provincia de Castellón", *Zephyrus*, XIX-XX, Salamanca, pp. 115-142.
- FITA Y COLOMÉ, F. (1879): *Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia*, Madrid.

- FITA Y COLOMÉ, F. (1907): "Antigüedades ebusitanas", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, LI, Madrid, pp. 321-378.
- FLETCHER VALLS, D. (1965): "Algunas curiosidades toponímicas valencianas", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 55, Valencia, pp. 245-254.
- FLETCHER VALLS, D. (1976): "Notas sobre 'L'etimología del nom de Borriana' de J. M. Palomero", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LII, Castellón, pp. 260-262.
- FLÓREZ, E. (1747): *España Sagrada*, V, Madrid.
- GARCÍA Y BELLIDO, A. (1948): *Hispania Graeca*, I, Barcelona.
- GINER, F. J. (1948): *Introducción a la toponimia valenciana*, Valencia.
- GÓMEZ BAYARRI, J. V. (1987): "Apostillas a la Historia Toponímica dels Plans de Vinaròs-Benicarló", *I Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, pp. 29-46.
- HOLDER, A. (1896-1910): *Alt-Celtischer Sprachschatz*, Graz [1961-62].
- JACOB, P. (1985): "Notes sur la toponymie grecque de la côte méditerranéenne de l'Espagne antique", *Ktema*, 10, Strasbourg, pp. 247-271.
- JACOB, P. (1989): "Textes concernant Sagonte", *Homenatge a A. Chabret 1888-1988*, València, pp. 13-28.
- KAJANTO, I. (1965): *The Latin Cognomina*, Helsinki-Helsingfors.
- KRAHE, H. (1964): *Unsere ältesten Flussnamen*, Wiesbaden.
- LLOBREGAT CONESA, E. A. (1980): *Nuestra Historia*, II, Valencia, pp. 9-200.
- MARTÍ DE VICIANA, R. (1564): *Crònica de la Inclita y Coronada Ciudad de Valencia*, València [1972].
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1952): *Toponimia prerrománica hispana*, Madrid.
- MOREU-REY, E. (1982): *Els nostres noms de lloc*, Mallorca.
- NEBOT CALPE, N. (1991): *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palancia. Estudio etimológico*, Castellón.
- OLIVER FOIX, A. (1991): "Las primeras fuentes documentales escritas sobre la zona del Maestrazgo", *II Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, pp. 85-102.
- PALOMERO ALMELA, J. (1976): "L'etimologia del nom de 'Borriana'", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LII, Castellón, pp. 106-123.
- PÉREZ VILATELA, L. (1990): "El antiguo nombre del Mijares: estado de la cuestión", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXVI, Castellón, pp. 513-521.
- PÉREZ VILATELA, L. (1991): "Hidronimia paleoeuropea en tierras valencianas y el nombre antiguo del Júcar", *Cullaira*, 3, Cullera, pp. 93-110.

- POKORNY, J. (1959): *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Bernd.
- PONS I SALA, J. (1985): "Propietats agràries d'itàlics a Catalunya: consideracions a l'entorn de les mansions de la Via Augusta que duen el sufix *-ana*", *Pyrenae*, Barcelona, pp. 129-139.
- PONS I SALA, J. (1993): "A propòsit dels topònims *Helvianum* i *Sempronianum*, dos noms en *-anum* avui perduts", *Homenatge a M. Tarradell*, Barcelona, pp. 835-842.
- PRÓSPER, B. (1996): "Toponímia prerromana hispànica de base **pál-*", *Kalathos*, 15, Teruel, pp. 195-237.
- QUEROL, E. (en premsa): "El topònim Palanques", *XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Morella.
- ROCA Y ALCAYDE, F. (1932): *Historia de Burriana*, Castellón.
- ROSSELLÓ Y VERGER, V. (1995): "La designació dels grans rius valencians", *Materials de Toponímia*, II, València, pp. 901-913.
- SALVATOR, L. VON (1895): *Columbretes*, Prag [Castelló, 1990].
- SÁNCHEZ SALOR, E. (1979): "Topónimos derivados de *possessores* latinos en la provincia de Cáceres", *Estudios dedicados a C. Callejo Serrano*, Cáceres, pp. 717-736.
- SANCHIS GUARNER, M. (s/a): *Introducción a la Historia lingüística de Valencia*, Valencia.
- SANCHIS GUARNER, M. (1973): "Toponímia", *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, XI, Valencia, pp. 249-251.
- SANCHIS GUARNER, M. (1976): *Per una caracterització valenciana*, Obra Completa, I, València.
- SARTHOU CARRERRES, C. (s/a): *Provincia de Castellón*, Geografía General del Reino de Valencia, Barcelona.
- SCHMOLL, U. (1959): *Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische*, Wiesbaden.
- SCHULTEN, A. (1926): *Sertorius*, Leipzig.
- SCHULTEN, A. (1937): *Las guerras de 154-72 a. de J. C.*, Fontes Hispaniae Antiquae, IV, Barcelona.
- SCHULTEN, A. (1952): *Estrabón. Geografía de Iberia*, Fontes Hispaniae Antiquae, VII, Barcelona.
- SCHULTEN, A. (1959-63): *Geografía y etnografía antiguas de la Península Ibérica*, Madrid.
- SELMA CASTELL, S. (1992-93): "Toponímia tribal i clànica d'origen berber al nord de Sharq-al-Andalus. (Recull i noves propostes)", *Estudis Castellonencs*, 5, Castelló, pp. 459-466.

- SIMONET, F. J. (1888): *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes*, Madrid.
- SOLIN, H. i SALOMIES, O. (1988): *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim.
- TOVAR, A. (1957): "Las invasiones indoeuropeas, problema estratigráfico", *Zephirus*, VIII, Salamanca, pp. 77-83.
- TOVAR, A. (1989): *Iberische Landeskunde. 3: Tarraconensis*, Baden-Baden.
- TOVAR, A. (1958): "Topónimos con -nt- en Hispania y el nombre de Salamanca", *Actes et Mémoires du Cinquième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie*, Salamanca, pp. 95-116.
- TOVAR, A. (1961): *The ancient languages of Spain and Portugal*, New York.
- UNTERMANN, J. (1961): *Sprachräume und Sprachbewegungen im vorrömischen Hispanien*, Wiesbaden.
- UNTERMANN, J. (1965): *Elementos de un atlas antroponímico de la Hispania Antigua*, Bibliotheca Praehistorica Hispanica, VII, Madrid.
- UNTERMANN, J. (1992): "Los etnónimos de la Hispania Antigua y las lenguas prerromanas de la Península Ibérica", *Complutum*, 2-3, Madrid, pp. 19-34.
- VALLS, R. (1902): *Pallantia (vulgo) Valencia la Vieja*, Vinaròs.
- VICENT, A. (1885): "Noticia litológica de las Islas Columbretes", *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, 14, Madrid, pp. 173-183.
- VILLAR, F. (1993-95): "Un elemento de la religiosidad indoeuropea: Trebarune, Toudopalandaigae, Trebopala, Pales, Vispála", *Kalathos*, 13-14, Teruel, pp. 355-388.
- WISSOWA, G.; KROLL, W. i MITTELHAUS, K. (1883 ss): *Pauly's Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.